

(Parti Nagy, Krasznahorkai, Darvasi) – ezek a hasonló módszerű és hasonlóan tartalmas „Bernhard-cédulák”, „Handke-változatok” és „Ransmayr-bekezdések” párijai. Másokkal inkább csak egy vagy több művük ismertetése által. Ez utóbbi típusba tartoznak a *Pompásan vonulunk* című fejezetben recenzeált művek: harmincegy-néhány oldalon tizenkét magyar regény az utóbbi évekből. A válogatás itt eléggé vegyes és esetleges, feltehetően megrendelésre készült recenziókról van szó, amelyekben a megint csak a tárca-tónus dominál. A *Pompásan buszozunk!* című Garaczi-prózára utaló cím (a tizenkét könyv között a két legújabb Garaczi-regény is szerepel) azt sugallja, hogy a kortárs magyar regény pompásan halad az útján. Ezzel egyet is érthetünk, és az ismertetett regények egy része ezt a benyomást alá is támasztja. Mások talán még inkább alátámaszthaták volna. Megjegyzendő mindenestre – és ez Bombitz kötetének szinte minden írására jellemző –, hogy a tárgyalt szerzőkről és művekről szinte kizárólag afirmatíván, apologetikusan ír. Elmarasztaló kritikai megjegyzései szinte egyáltalán nincsenek. Ezért kicsit meglepő, amikor a *Best of Darvasiban* némi lekicsinyléssel illeti a Szív Ernő-tárcákat. Szíve joga természetesen Bombitznak, hogy csupa jót írjon szerzőiről, sőt vehetjük akár ezt is a személyesség jelének, azt tudniillik, hogy eleve csak olyan könyvekről, életművekről írja meg benyomásait, amelyek közel állnak a szívéhez és beleillenek a „világ újraírásának” általa vizsgált posztmodern programjába.

Az esszéisztikus szubjektivitás egy további tünete lehet, hogy Bombitz többnyire ismertnek feltételezi az írásaiban tárgyalt szerzőket és szövegeket, tehát inkább a beavatottak, a szakértők számára ír, illetve olyan olvasóknak, akik jártasak már az adott témában, és nem olyanoknak, akik esetleg – mint egy informatív irodalomtörténeti áttekintésből – az ő könyvéből tájékozódhatnának az általuk még nem vagy alig ismert kortárs osztrák/magyar irodalmi történetekről. Azért is tűnik ez fel, mert – mint szó volt róla – az írások terjedelme, a széles tematikai spektrum az összegző-ismertető áttekintés szándékával is kecsegtet. Valójában bizonyos ellentmondás rejlik itt: egyfelől a feuilletton-rovatok beszédmódja, az esszéizmus, a naplószerűség, másfelől egyfajta (irodalom)történet-írás között. Végül is döntés kérdése, ki milyen módszert választ, lehet írni így is, úgy is. Bombitz mintha nem döntötte volna el, hogy mondanivalóját milyen módszerű kifejtéssel foglalhatta volna egységes formába. Úgy vélem, Bombitznak a kis formák, a szubjektív vázlatok felől a nagyobb formátumú és világosabban körvonalazott tárgyú tanulmányok felé kellene most már fordulnia – a tudása, az irodalomismerete ugyanis megvan hozzá.

A bensőségességi terei

Miklósvölgyi Zsolt

(Gaston Bachelard: *A tér poétikája*. Fordította Bereczki Péter. Kijárat, 2011)

Úgy tűnik, hogy Michel Foucault 1967-ben megjelent, *Eltérő terek* című tanulmányában¹ tett állítása, miszerint, a XIX. századdal szemben „jelenlegi korunk talán inkább a tér korszaka lehet”, olyan történeti belátás, amely az ezredfordulón túlról nézve is megőrizte aktualitását. Ami persze máris különösen hangzik, hiszen bár e kijelentés a *tér* problémájának fokozódó jelentőségét kívánja hangsúlyozni, mindezt továbbra is a temporalitás és a ciklikusság fogalmi keretei között teszi. Ám Foucault hozzáteszi, hogy megállapítása korántsem az idő dimenziójának elvetését, idő és tér „fatális kereszteződésének” tagadását jelenti, mint inkább azt, hogy immáron „a világ nem annyira az időn keresztül kibontakozó életként, hanem pontokat összekötő és szálakat keresztező hálóként tekint önmagára”; vagyis hogy a világról alkotott reprezentációk nem időben eloszló, lineáris narratívákból, hanem sokkal inkább térbeli viszonylatokban megképződő gondolati szerkezetekből állnak. Ám ha a tudás eloszlásáról és a nyelv működéséről alkotott reprezentációink maguk is térbeliek, nem csoda, ha a *tér* fogalma meglehetősen *tűlszemantizáltta*, a térről való gondolkodás tulajdonképpen tárgya pedig egyre inkább bizonytalanra vált. A *tér* ugyanis már jó ideje nem csupán elvont filozófiai és természettudományos problémaként, vagy éppen ellenkezőleg: mint az építészeti gyakorlat terepeként áll elő, hiszen a tér egyszersmind olyan politikai, társadalmi, és pszichológiai konstrukció is, amelyben hatalmi kijelentések és diskurzusok keverednek személyes vággyal, érzetekkel és élményekkel. Ilyen értelemben a térről való beszéd egyúttal kikerülhetetlenül az azt alakító, használó, benne élő emberről való beszéddé is válik. Nem csoda hát, ha – mintegy az egyre jobban kiszélesedő vizuális kultúra-kutatás *pendant*-jaként – szokás a társadalomtudományokban végbemenő, s különböző diszciplínákat közös gondolkodásra készítő „téri fordulatról”² is beszélni.

¹ Michel FOUCAULT: *Eltérő terek*, ford.: SUTYÁK Tibor = M. F.: *Nyelv a végtelekhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Latin Bertók, Debrecen, 1999, 147–157.

² A „téri fordulat” diskurzusjelölő szóösszetétel az angol *spatial turn* magyar megfelelője, emellett használatos még a *topological* vagy *topographical turn*, illetőleg német nyelvű szakirodalomban a *topologische*, vagy *raumkritische Wende* kifejezés is. L. ehhez Barney WARF – Santa ARIAS (ed.): *The spatial turn: interdisciplinary perspectives*, Routledge, London, 2009.; valamint Jörg

Ez a meglehetősen sokfelé ágazó diskurzus egyúttal igen sokfelől érkező inspirációs forrásra és alapműre is támaszkodik. A Kijárat Kiadónak, s főként Kelemen Pál sorozatszerkesztői munkájának köszönhetően ezek közül néhány immáron magyarul is olvasható, hiszen a kiadó által 2005-ben útjára indított *Figura*-sorozat keretein belül Maurice Blanchot *Az irodalmi tér* című munkájától a jezsuita társadalomtudós, Michel de Certeau *A cselekvés művészete* című, sokat hivatkozott opusán át egészen a jelen írás tulajdonképpen tárgyát képező Gaston Bachelard *A tér poétikája* című könyvéig már eddig is számos hiánypótló mű jelenhetett meg.

Az eredetileg elsősorban tudományfilozófiával, tudománytörténettel és pszichológiával foglalkozó francia gondolkodó 1957-ben megjelent könyve elsősorban a költői képzelet fenomenológiai vizsgálatát kívánja elvégezni, mégpedig a „boldog tér” költői képeinek vizsgálatán keresztül. Célja pedig nem más, mint hogy a költői képzelet révén teremtett és bejárt terek lélektani karakterológiáján keresztül rávilágítson arra a döntő fontosságú tényre, hogy a tér, amelyben élünk, elsősorban „átélt tér”. Hiszen a geometria csupán mennyiségileg tagolható, egynemű és kitüntetett irányoktól mentes terével szemben az emberi élet valódi terei minőségileg eloszló, élményekkel és érzelmekkel telített terek, amelyek tele vannak kitüntetett pontokkal, irányokkal és helyekkel. Ám az olyan fenomenológusokkal ellentétben, mint Maurice Merleau-Ponty, vagy a Martin Heidegger-tanítvány Otto Friedrich Bollnow,³ akik a „megélt tér” problémájának fenomenológiai elemzését elsősorban a testtel bíró emberi egzisztencia térbeliségének elemzésével kívánják elvégezni;⁴ Bachelard inkább a „boldog tér” költői képeit, illetve az ezeket előállító költői képzeletet vizsgálja.⁵ Vagyis nem elsősorban a térbeliség és a testtudat összefüggéseinek egzisztenciális távlataival, mint inkább a terekhez kötődő érzelmeink és képeink pszichológiájával, ezen belül is főként – a könyv egyik kulcsszavát idézve – a *bensőségesség* tereinek képeivel foglalkozik. Elemzése tehát elsősorban olyan terek képeire korlátozódik, amelyek *vonzzák* az embert, s „védelmező határok közé szorítják a léte”. Bachelard-t idézve: „Célunk az, hogy meghatározzuk a birtoklás tereinek, vagyis az ellenséges erőkkel szemben védelmezett, szeretett tereknek az emberi értékét. E *tereket*, apró költői különbségeik mellett s

DÖRING – TRISTAN THIELMANN (Hrsg.): *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, 2008 transcript Verlag, Bielefeld, 2009.; magyarul rendkívül hasznos szöveggyűjtemény e témában a Szentpéteri Márton és Tillmann J.A. szerkesztette Helikon Irodalomtudományi Szemle 2010/1–2. *Térpoétikák* száma, továbbá MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin (szerk.): *A tér. Kritikai antológia*, TERC, Budapest, 2007; valamint Moravánszky Ákos a *Mindentudás Egyeteme 2.0* szervezésében 2011. 02. 18-án elhangzott, „... nyílt nekem a tér?” – *Tér és térbeliség az építés és a társadalmi világban* című előadása (<http://mindentudas.hu/elodasok-cikkek/item/2523>).

³ O. F. Bollnow Bachelard-ral szembeni kritikájához l. Otto Friedrich BOLLNOW: *Az emberi élet térbeliség (részlet)* = MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin (szerk.): *I. m.*, 202–207.

⁴ Vö. MORAVÁNSZKY Ákos: *A tér fogalma az építészetben* = MORAVÁNSZKY Ákos – M. GYÖNGY Katalin (szerk.): *I. m.*, 29.

⁵ Gaston BACHELARD: *A tér poétikája*, ford.: BEREZKI Péter, Kijárat, 2011, 22.

gyakran igen különböző okokból, *bálványozni* szoktuk.” Ezt a sajátos viszonyulást, amely minket e különös, oltalmat, menedéket és biztonságot nyújtó helyekhez köt, a filozófus *topofilának* nevezi.

Ugyanakkor a bachelard-i gondolatmenet a maga sajátos módján egyszersmind a bevezetőben is jelzett foucault-i tézis értelmét is gazdagíthatja, hiszen ahogyan azt egyik tanulmányában Szentpéteri Márton pontosan megjegyzi: „az emlékezet [...] nem emlékezhet bergsoni értelemben vett időbeli folyamatokra, csak azoknak térbeli rögzüléseire. Az emlékek mozdulatlan képek, s minél jobban rögzülnek térben, annál pontosabbak. Bensőnk megismerésében Bachelard szerint sokkal fontosabb tehát megélt emlékeink térbeli lokalizálása, semmint a külső élettörténet, a hivatalos életrajz szempontjából fontos időpontok meghatározása.”⁶ Tér és emlékezet ilyen jellegű összekapcsolásával – miként azt Szentmártoni is megjegyzi –, Bachelard kimondatlanul is egy hangsúlyos gondolkodói hagyományt értelmez újra, gondoljunk csak például a *Vallomások X. könyvének* Ágostonjáról, aki az önvizsgálat és a biográfikus leltár egyik döntő fontosságú lépcsőfokán az emlékezet működését egy topografikus metaforában ragadja meg: „Ezt művelem emlékezetem óriási csarnokában” [*in aula ingenti memoriae*].⁷

A tér poétikája egyik központi gondolata tehát, hogy az emlékezés elsősorban nem időbeli, hanem térbeli művelet, ami elemzésre érdemes. Mindez Bereczki Péter szép fordításában: „A topo-analízis lelki életünk helyeinek szisztematikus pszichológiai feltérképezése volna. Emlékezetünk a múlt színháza, ahol a szereplők éppen a díszletnek köszönhetően nem esnek ki alapvető szerepeikből. Olykor úgy gondoljuk, hogy kiismerjük magunkat az időben, holott csak egy sor fixációt ismerünk a lét stabil tereiben. Egy olyan létben, amely nem akar elmúlni, s még a múltban is, amikor az eltűnt idő nyomába ered, »fel akarja függeszteni« az idő múlását.”⁸ A tér ezernyi méhsejtjében sűrített időt tárol. A tér erre szolgál.” Ebből is látszik, hogy noha a bachelard-i topoanalízis ebben az értelemben a mélylélektan egyfajta segédtudományaként a költői nyelv elemzésén keresztül a lelki élet különböző terekhez kötődő reprezentációit hivatott vizsgálni, mindezt folyamatosan egy metafizikus ihletettséggű költő nyelvezetével teszi. És itt ütközik ki talán leginkább a szöveg problematikussága, mert a szöveg megértését sok esetben éppen ez a költőiség kezdi veszélyeztetni. A túlradó metaforikusságával, érzelmes retorikájával, folytonos kitérőivel egyszerre vonzza magával és húzza lefelé az elemzett problémák mélyére;

⁶ SZENTPÉTERI MÁRTON: *Térpoétika. Irodalom és design a fizikai és kulturális terek határán*, Helikon, 2010/1–2. (*Térpoétikák*), 14.

⁷ SZENT ÁGOSTON *Vallomásai* I–II, ford.: BALOGH József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 240. Külön érdekesség, és e hagyománytörténetre sajátosan rámutat, hogy a téri tájékozódás idegrendszeri alapjait vizsgáló kortárs kognitív pszichológiai kutatások szerint a térbeli tájékozódásért és az emlékezet működéséért egyaránt a *hippokampusz* felelős agyban; vagyis e két képesség minden bizonnyal neurológiai szinten is összefüggésben áll. L. ehhez DÜLL Andrea: *A környezetpszichológia alapkérdései*, L'Harmattan, Budapest, 2009, 72–74.

⁸ BACHELARD: *I. m.*, 30.

és egyúttal távolítja el magától, és hagyja bizonytalanságok között az olvasóját. Amit a tér metaforikus és tematikus értelme közötti észrevétlen csúszkálások is tovább tetéznak. Érdekes továbbá, hogy Bachelard nem aknázza ki teljes egészében azt a kézzelfogható analógiát, melyet *tér* és *nyelv* kapcsolata között, akár a strukturalista és posztstrukturalista irodalomértés, akár Wittgenstein sokat idézett nyelv-város hasonlata⁹ nyomán is tételezhetünk. A könyv szerkezete mindazonáltal jól felépített, többé-kevésbé logikusan építkező egységekből áll.

Az első két fejezet (*A ház. A pincétől a padlásig. A kunyhó jelentése; A ház és a világegyetem*) amely a *bensőségesség* legősibb képét, a *ház* kozmikus metaforáját elemzi, tulajdonképpen a könyv kulcsfejezetének is tekinthető, hiszen az intimitás későbbi részekben elemzésre kerülő terei (*A fiókok, a ládák és a szekrények; A fészek; A kagylóhéj*) is az itt vázolt szempontok vonatkozásában nyerik el valódi jelentőségüket. Az első rész értelmében a ház egyszerre „függőleges” és ugyanakkor „központosított” lény is, ami a *vertikalitásra* és *behúzódásra* törekvő tudatot szólítja meg. Előbbivel Bachelard C. G. Jung egyik jól ismert hasonlatát értelmezi tovább, amely szerint a tudat egy olyan „óvatos emberhez” hasonlatos, aki a pincéből támadó különös hangokat hallva felszalad a ház padlásra. Ez a hasonlat azonban nem csupán a pszichoanalitikus tudatfelfogás háromsztatú, függőlegesen tagolt topografikus képét transzponálja egy konkrét építmény képébe, hanem egyúttal a terekhez kötődő fenomenológiai élményekről is sokat elárul. Egy ilyen ház azonban egyszersmind egy olyan képzeletbeli hely is, ahol a lélek „meghúzódhat, és benne biztonságos szállásra lelhet”, ahol átadhatja magát a képzelődés és az álmodozás szabad folyamatának. Bachelard szerint

az ilyen *onirikus* értelemben vett házak a költészet „mélységes birodalmához” tartoznak, amelyet a lakhely és tér viszonyát mesterkélte, gépies keretek közé szorító városi házak helyett sokkal inkább egy természeti környezetbe ágyazott *kunyhó* képe tudja meg jeleníteni. A kunyhó ebben az értelemben lélek behúzódására, befelé irányuló mozgására szolgáló kozmikus hely, ahol is a *ház* és a *világegyetem* nem kizárják, hanem a képzelet birodalmában erősítik egymást. Ahogy Bachelard is írja: „Az ember és a ház dinamikus közössége, a ház és a világegyetem dinamikus vetélkedése messze túlmutat az egyszerű

geometriai formákra való hivatkozásokon. A megélt ház nem élettelen doboz. A lakott tér átlényegíti a geometriai értelemben vett teret.”¹⁰ Majd pár sorral lejjebb így folytatja: „[...] abban a pillanatban, hogy úgy tekintünk házra, mint a vigasz és az intimitás tereire, mint olyan térre, mely a bensőségességet hiva-

tott magába sűríteni és védelmezni, azonnal emberi jelleget ölt.” Különös azonban, hogy Bachelard nem csupán e témák kifejtésekor, de a könyv egyetlen pontján sem hivatkozik Heideggerre (legfeljebb egy-két implicit kritikában utal rá), holott gondolatai sok tekintetben éppen hogy egybevágnak a német filozófus technika-kritikájával, *lakozással* kapcsolatos gondolataival.¹¹

A ház *antropokozmikus* képének elemzését követő fejezetek egyrészt olyan, a ház belsejében található kitüntetett helyeket vizsgálják, mint például a sarkok, vagy a tárgyak otthonául szolgáló fiókok, ládák és szekrények; valamint olyan, nem ember építette menedékeket (madárfészek, kagylóhéj) amelyek áttételesen bár, de a költői képzeletet a bensőségesség további dimenziói felé terelik. Ezután Bachelard *A tér poétikája* második részét kitevő részekben különböző térvizonyokat, és e relációkhoz, léptékekhez, irányokhoz és formákhoz kötődő élménystruktúrákat vizsgál. Mindezt szépen, lépcsőzetesen egymásra épülő gondolati egységekben teszi, hiszen például a *miniatúrákat*, mint a kicsi és nagy méretek perspektíváinak megfordítását, szubverzióját előállító meditációs tárgyakat és alakzatokat vizsgáló részt közvetlenül *A bensőséges végtelenség* című fejezet követi, ahol is a valódi ábrándozáshoz szükséges tér-váltás problémáját tárgyalja. Ebben a részben Bachelard egyrészt a fentebb már említett, a szellem „benső terének” hatalmas tágasságát vizsgáló ágostoni felismeréssel azonos témát jár körül, és amelynek költészeti párhuzama talán leginkább Rilke költészetének, különösen a *Duinói elégiák* térpoétikája lehetne. Miként a miniatúra szemlélője a parányi kép világába merülve elveszíti a méretek és léptékek rendjét, a lélek belső világába forduló ábrándozó is a *térvesztés* klausztrófób tapasztalatával éppenséggel ellentétesen, a folyamatosan táguló tér képzetét éli meg. Ezt követően már könnyen érthető, hogy az utolsó előtti fejezetben miért kerül tárgyalásra a *kint* és *bent* viszonyának klasszikus filozófiai problémája, amelyet a lehatároló geometriával szemben Bachelard egyfajta minőségi dialektika jegyében tárgyal. Az utolsó fejezet afféle záróköként a legtökéletesebb formát, a kört tárgyalja, ám ezúttal sem a geometria felől közelítve, hanem egyfajta *szférikus* ontológia jegyében a *létezés gömbölydedségéről* beszél.

Mindez jól példázza, hogy Bachelard könyve meglehetősen – nincs rá jobb szó – „elvontan” és egyszersmind szentimentálisan gondolkodik a tér problémájáról; szempontrendszerében a fenomenológiától a pszichoanalízisen át a költészetmetafizikáig rengeteg minden keveredik, ami a remek fordítás ellenére időnként érthetetlené, vagy akár unalmassá teszi a könyvet. És mégis, mindezek mellett témafelvetésében, gondolati tartalmának újszerűségében vitathatatlan klasszikus, amelynek legfőbb érdeme talán leginkább inspiratív erejében rejlik.

⁹ „Nyelvünket olybá tekinthetjük, mint egy régi város: mint zezugos térséget utcácskákkal és terekkel, régi és új házakkal, meg olyan házakkal, amelyekhez különböző korokban építettek hozzá; s az egészet egy csomó új előváros öleli körül, egyenes és szabályos utcákkal és egyforma házakkal.” (Ludwig WITTGENSTEIN: *Filozófiai vizsgálódások*, ford.: NEUMER Katalin, Atlantisz, Budapest, 1992, 25.

¹⁰ BACHELARD: *I. m.*, 58.

¹¹ L. ehhez MARTIN HEIDEGGER: *Építési Lakni Gondolkodni = Arc' 6 – Jól lakni*, Budapest, Terc Kiadó, 2001, 2–19.

